

Justyna Kiliańczyk-Zięba

<https://orcid.org/0000-0001-6592-4747>

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

Listy Tomasza Tretera do biskupa Szymona Rudnickiego w sprawie introligatorów i księgarzy braniewskich Hansa i Tobiasza Bretnerów (1606, 1609)*

Najważniejszą część artykułu stanowi edycja dwóch listów napisanych przez Tomasza Tretera do biskupa warmińskiego Szymona Rudnickiego. Listy te są godne uwagi jako przyczynek do dziejów książki na Warmii, Treter wstawiał się w nich bowiem za księgarzami i introligatorami z Braniewa. Listy ujawniają zakulisowe mechanizmy regulacji handlu książką na Warmii, pokazują, że ścierały się na tych terenach interesy miejscowych księgarzy i kupców przybywających z większych ośrodków, wspominają też rodzaje książek, o handel którymi konkurowano.

The central part of the article is an edition of two letters written by Tomasz Treter to the Bishop of Warmia, Szymon Rudnicki. These letters are noteworthy as a contribution to the history of the book in Warmia, because these letters are Treter's intercession on behalf of booksellers and bookbinders from Braniewo. The letters reveal the behind-the-scenes mechanisms of regulating the book trade in Warmia; they show that in this region the interests of local booksellers and merchants coming from larger centres clashed; they mention the types of publications whose sale was most profitable.

---

* Ks. prof. Andrzejowi Kopiczce dziękuję za pomoc w dotarciu do listu przechowywanego w Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie. Za uwagi i sugestie, dzięki którym mogłam skorygować moje opracowanie, jestem wdzięczna anonimowym recenzentom oraz prof. Januszowi Gruchale, dr. Wojciechowi Ryczkowi i prof. Maciejowi Zdankowi.

Słowa kluczowe: listy, kultura książki, handel książką, Warmia, Braniewo, Tomasz Treter

Keywords: letters, book culture, book trade, Warmia, Braniewo, Tomasz Treter

O Tomaszu Treterze (1547–1610) trudno byłoby powiedzieć, że jest postacią nieznaną czy twórcą o niedocenianym dorobku¹. Ostatnie lata przyniosły zresztą zintensyfikowanie badań nad spuścizną kanonika warmińskiego. Powstała m.in. monografia rzymskiej twórczości graficznej Tretera i jej oddziaływania, powrócono do studiów nad *Regum Poloniae icones*, przełożono na język polski cykl rozmyślań z *Symbolica vitae Christi meditatio* i szukano ich źródeł inwencyjnych². Choć pozostałe po Treterze archiwalia i jego biblioteka uległy rozproszoniu i zapewne w większości zniszczeniu (a poszukiwanie odbitek graficznych stanowi osobną trudność), można mieć nadzieję, że niejedno Treterianum czeka jeszcze na badaczy w zbiorach instytucjonalnych i w kolekcjach należących do prywatnych właścicieli. Świadczą o tym zarówno niedawne odkrycie notatnika Tretera przechowanego w bibliotece w Bergamo, jak i pojawienie się na aukcji antykwarycznej rękopiśmiennego katalogu biskupów warmińskich, który pochodzi z lwowskiego Archiwum Treterianum³.

¹ Po badaczach dziewiętnastowiecznych, jakich jak Anton Eichhorn czy Franz Hipler, nieocenione zasługi dla poznania biografii i spuścizny Tretera mieli Józef Umiński i Tadeusz Chrzanowski; zob. J. Umiński, *Zapomniany rysownik i rytownik polski XVI w., ks. Tomasz Treter i jego „Theatrum virtutum D. Stanislai Hosii”*, „Collectanea Theologica”, 13, 1932, 1–2, s. 13–59; T. Chrzanowski, *Działalność artystyczna Tomasza Tretera*, Warszawa 1984; idem, *Uzupełnienia do biografii Tomasza Tretera*, „Rocznik Historii Sztuki”, 15, 1985, s. 129–162.

² G. Jurkowlaniec, *Sprawczość rycin. Rzymska twórczość graficzna Tomasza Tretera i jej europejskie oddziaływanie*, Kraków 2017; K. Mroziewicz, „*Regum Poloniae icones*” Tomasza Tretera ze zbiorów Biblioteki Królewskiej w Sztokholmie i szwedzkie wątki w losach serii, „Folia Historiae Artium. Seria Nowa”, 15, 2017, s. 25–34; T. Treter, *Symboliczne medytacje nad życiem Chrystusa*, wstęp i tł. A. Treter, Warszawa 2020; A. Bielak, „*Symbolica vitae Christi meditatio*” Tomasza Tretera jako siedemnastowieczna realizacja emblematycznych medytacji: źródła graficzne i zamysł zbioru, „Terminus”, 20, 2018, 4, s. 411–462.

³ A. Bielak, *Nowo odnaleziony autograf Tomasza Tretera: notatnik z projektem księgi emblematów*, „Terminus”, 34, 2021, 3, s. 259–307; eadem, *Dwa nowo odnalezione Treteriana*, „Pamiętnik Literacki”, 3, 2021, s. 279; Staropisy Tomasza Tretera, rzymskiego za Tybrem S. Maryi kanonika oraz kustosa i kanonika warmińskiego, ca 1594–1621, mit Zusätzen bis ca. 1816, <https://www.reiss-sohn.de/en/>

Wśród rozproszonej spuścizny Tretera na pewno znajdują się jego listy⁴. Ów mieszczański syn z Poznania, ruchliwy, twórczy i pracowity, większość życia spędził w podróżach między Italią a Polską, blisko ludzi należących do elity (także intelektualnej) ówczesnego Kościoła katolickiego. Załatwiając sprawy własne i rozliczne interesy swoich patronów, napisał zapewne tysiące listów. Znamy ich dziś jednak niewiele. Najwcześniejszy odnotowany przez badaczy jego list pochodzi z października 1569 r.: młody sekretarz kardynała Stanisława Hozjusza, niedawno przyjęty na służbę, a już podróżujący ze swym pryncypałem do Rzymu, pisał z Wenecji do Tomasza Płazy, krakowskiego księdza i totumfackiego Marcina Kromera, ówczesnie koadiutora biskupstwa warmińskiego. Z następnych lat, obfitujących w podróże i ważne spotkania, znamy jedynie okrucy aktywności epistolarnej Tretera: z archiwów wydobyto jeden łaciński list z 1580 r., adresowany do biskupa Kromera, oraz fragmenty listów późnych, pochodzących z pierwszych lat XVII stulecia, a pisanych po polsku do Szymona Rudnickiego (1552–1621), biskupa warmińskiego od 1604 r. Zarówno listy do Płazy i Kromera, jak i urywki korespondencji z Rudnickim opublikował Tadeusz Chrzanowski⁵.

Więcej światła na sieć powiązań epistolograficznych Tretera rzucają świadectwa pośrednie i fragmentaryczne. Po pierwsze, znamy kilka listów zaadresowanych do księdza Tomasza. Najczęściej przywoływanym z nich jest pismo królowej Anny Jagiellonki, dla której były sekretarz Hozjusza pracował od co najmniej 1588 r.⁶ Opublikowano również dwa listy Stanisława Reszki do Tretera (polski z 1583 i łaciński z 1590) oraz epistołę Jana Szczęsnego Herburta, pisaną w roku 1608 i wspominającą wcześniejsze kontakty obu mężczyzn⁷. Z kolei w listach Reszki zauważono echa korespondencji księdza Tomasza z królową Anną Jagiellonką⁸. Nie zwracano natomiast dotąd uwagi na wzmianki o listach słanych przez Tretera do Płazy, które znajdujemy

lots/9454-A195-36/#360 (8 XII 2022). Wzmianki o Archiwum Treterianum zob. Umiński, op. cit., s. 31–32; T. Chrzanowski, *Działalność artystyczna*, s. 38–41.

⁴ Np. pisane przez Tretera „różne listy, które Albertrandi w Szwecji, a Tadeusz Czacki w Królewcu widzieli i przepisywali”, cyt. za: E. Brocki, *Wiadomość o życiu i pismach Tomasza Tretera kanonika warmińskiego*, „Przegląd Galicyjski”, 1, 1821, s. 168.

⁵ T. Chrzanowski, *Uzupełnienia do biografii*, s. 151–158.

⁶ Ibidem, s. 143–145 (tu fotografia listu królowej) z powołaniem się na wcześniejszą literaturę.

⁷ Ibidem, s. 143–150, s. 158–160.

⁸ Ibidem, s. 141–142.

w korespondencji tego ostatniego z biskupem Kromerem. Na przykład w 1586 r. Płaza meldował Kromerowi: „Jeszcze nie miał listów od księdza Reszki z Rzymu, tylko od księdza Tretera, iż *Illustrissimus Cardinalis* miał wjechać do Rzymu *in vigilia Corporis Christi*, na pałacu papieskim ma mieszkanie. Pisze mi też, iż skarby księdza doktora Tyczyzna nie wiedzieć gdzie się podziały”⁹.

Niniejsza praca zawiera edycję dwóch listów Tomasza Tretera. Pochodzą one z ostatnich lat jego życia – spędzonych na Warmii, przede wszystkim we Fromborku, gdzie kanonik, kustosz i sekretarz kapituły warmińskiej zamieszkał na stałe w 1593 r. Pierwszy wydany tutaj list wybrano z zespołu rękopisów, które przechowywane są w Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie. Poszyt D 62 zawiera nie tylko liścik, który młody Treter wysłał do Tomasza Płazy w 1569 r., ale i korespondencję z lat 1605–1609 kierowaną przez kanonika do biskupa Rudnickiego. Materiały te wykorzystał niegdyś T. Chrzanowski, pisząc książkę o twórczości artystycznej Tretera oraz przygotowując artykuł zbierający i komentujący rozproszone „materiały dotyczące życia i twórczości tego godnego uwagi człowieka”¹⁰. „Mając możliwość nader krótkiego wglądu w ten zespół, nie mogę go omawiać szczegółowo – konstatował badacz, a następnie sumarycznie opisywał zawartość treściową autografów – niestety, o sprawach artystycznych w tym zbiorze nic się właściwie nie znajduje, jakieś tylko wzmianki o zdobieniu zamku biskupiego. Wiele za to miejsca poświęcono sprawom bieżącym – od rokoshu Zebrzydowskiego po lokalne wiadomości, a nawet plotki warmińskie. Dużo wynurzeń osobistych: o zdrowiu, o własnej działalności w służbie Kościoła. Ale przede wszystkim mnóstwo wstawiennictw”¹¹.

Drugi przedstawiony tutaj list pochodzi z zespołu korespondencji z lat 1600–1610, który rozproszony jest w rękopiśmiennych poszytach Biblioteki Książąt Czartoryskich, obecnie stanowiącej oddział Muzeum Narodowego w Krakowie. Listy Tretera do Rudnickiego znajdują się wśród dokumentów, które z Biblioteki Uniwersytetu w Uppsali nabył dla Czartoryskich Felicjan Biernacki w 1810 r.¹² Wedle katalogów

⁹ Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie, rkps AB D 35, list T. Płazy do M. Kromera, 1586 r., k. 88ver.

¹⁰ T. Chrzanowski, *Uzupełnienia do biografii*, s. 151.

¹¹ Ibidem, s. 148.

¹² E. Barwiński, L. A. Birkenmajer, J. Łoś, *Sprawozdanie z poszukiwań w Szwecji dokonanych z ramienia Akademii Umiejętności przez Eugeniusza Barwińskiego, Ludwika Birkenmajera i Jana Łosia*, Kraków 1914, s. XVI–XVII.

biblioteki w jej zbiorach znajdują się zarówno autografy Tretera, jak i list jedynie sygnowany przez kustosza fromborskiego, a napisany przez kogoś, kto sekretarzował choremu nadawcy. Listy te mają taki sam charakter, jak korespondencja przechowywana w Archiwum Archidiecezji Warmińskiej. Również w nich Treter zapewnia biskupa o swoim dlań szacunku i pamięci w modlitwie, prosi o jego życzliwość, przekazuje wieści z Gdańska, Warszawy czy Braniewa, a także skarży się na nękające go dolegliwości oraz załatwia bieżące sprawy swoje i swoich protegowanych. Są to więc listy prywatne (*genus familiare*), skoncentrowane na sprawach praktycznych, które w pierwszym rzędzie służą budowaniu więzi i informowaniu¹³. Choć korespondencja utrzymana jest w odpowiadającym pozycji adresata tonie, zaopatrzona we właściwe formuły salutacji i subskrypcji, przypomina pod względem stylu rozmowę i zastępuje ją pod względem funkcji¹⁴. O ile mi wiadomo, archiwaliów tych nie wyzyskiwali w swoich studiach badacze dorobku i biografii kustosza warmińskiego.

Choć nie wszystkie listy księdza Tomasza zachowane w archiwum w Olsztynie i w krakowskiej kolekcji wydają się równie ciekawe, zasługują na wydanie¹⁵. Dwa przedstawiane tutaj listy są godne uwagi jako źródło do lepszego poznania biografii Tretera i sieci jego powiązań społecznych oraz świadectwo stosunków prawnych czy klienckich epoki¹⁶. Przede wszystkim stanowią one wartościowy – jak sądzę –

¹³ M. Mejer, *Epistolografia renesansowa (uwagi wstępne)*, w: *Listowne Polaków rozmowy. List łacińskojęzyczny jako dokument polskiej kultury XVI i XVII wieku*, red. J. Axer, J. Mańkowski, Warszawa 1992, s. 11.

¹⁴ K. Mroczek, *Tytulatura w korespondencji staropolskiej jako problem stosunku między nadawcą a odbiorcą*, „Pamiętnik Literacki”, 69, 1978, s. 127–148. O ważnej roli epistolografii w komunikacji społecznej we wczesnej nowożytności (także w środowisku uczonych tworzących *respublica litteraria*) zob. np. M. Włodarski, *Dwa wieki kulturalnych i literackich powiązań polsko-bazylijskich, 1433–1632*, Kraków 2001, s. 186–187; M. Jarczykowa, *Czytelniczy obieg korespondencji staropolskiej*, w: *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*, t. 1: *Stulecia XV–XVII*, red. P. Borek, M. Olma, Kraków 2011, s. 381–393; eadem, *Korespondencja i literatura okolicznościowa w kręgu magnaterii Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Katowice 2019, s. 33–50.

¹⁵ T. Chrzanowski, *Uzupełnienia do biografii*, s. 151.

¹⁶ O przydatności listów jako źródeł historycznych zob. A. Perlakowski, *Listy staropolskie jako źródło historyczne. Przypadek czasów saskich*, w: *Listy jako wyzwanie dla edytora*, red. J. S. Gruchała, Kraków 2019, s. 25–44 i cytowana przez autora literatura przedmiotu. O trudnościach towarzyszących wydawaniu listów staropolskich i zróżnicowaniu metod badawczych zob. M. Jarczykowa, *Z problemów edytorstwa staropolskiej korespondencji*, w: *Przestrzenie kultury i literatury. Księga*

przyczynek do dziejów książki na Warmii¹⁷. Wcześniej z owych listów, napisany w 1606 r., poświadcza, że ścierały się na tych terenach interesy księgarzy miejscowych oraz kupców przybywających z większych ośrodków, z Gdańska i Królewca. Co ważne, tekst ten wskazuje także rodzaje książek (m.in. zbiory kazań i Pismo Święte), na które monopol koniecznie chciał zachować Tobias Bretner, braniewski bibliopola-introligator; widocznie handel nimi przynosił mu największe zyski. List ten ujawnia także zakulisowe mechanizmy regulujące handel książką na Warmii. Można sądzić, że wstawiennictwo Tretera było jednym z powodów, dla których to właśnie Tobiasowi biskup Rudnicki „20 czerwca 1606 udzielił wyłącznego prawa [—] sprzedaży książek poza rynkiem miejskim”¹⁸.

Oba listy zawierają interesujące szczegóły na temat „żywota i spraw” Hansa i Tobiasa Bretnerów, ojca i syna, braniewskich introligatorów i księgarzy, o których wiadomo, że cenieni byli przez biskupów warmińskich. Na przykład w 1584 r. Marcin Kromer pożyczył Hansowi bezprocentowo 300 grzywien, w zamian za co księgarz zobowiązał się sprowadzać z Niemiec „dobre katolickie książki”¹⁹. Z kolei przywileje z lat 1579 i 1580 (także uzyskane od Kromera) dawały starszemu z Bretnerów monopol na handel księgarski²⁰. Regulacje te powtórzył Piotr Tylicki, poprzednik Rudnickiego na tronie biskupów

---

jubileuszowa dedykowana Profesor Krystynie Heskiej-Kwaśniewicz na pięćdziesięciolecie pracy naukowej i dydaktycznej, red. E. Gondek, I. Socha, B. Pytlos, Katowice 2012, s. 489–498; eadem, *Korespondencja i literatura okolicznościowa*, s. 13–32.

¹⁷ O produkcji i dystrybucji materiałów drukowanych na Warmii zob. J. Bender, *Geschichte des braunsberger Buchhandels und Bücherdrucks in früherer Zeit bis gegen Ende des vorigen Jahrhunderts, nebst bibliographischen Notizen über die in Braunsberg erschienen Bücher*, „Der neuen Preussischen Provinzial-Blätter dritte Folge”, 10, 1865, s. 421–478; H. Gruchot, *Zur Geschichte der Braunsberger Buchdruckerei*, „Jahresbericht über das Königliche Gymnasium zu Braunsberg”, 1890, s. 1–28; *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*, t. 4: Pomorze, oprac. A. Kawecka-Gryczowa, K. Korotajowa, Wrocław 1962; H. Grimm, *Die Buchführer des deutschen Kulturbereichs und ihre Niederlassungsorte in der Zeitspanne 1490 bis um 1550*, „Archiv für Geschichte des Buchwesens”, 7, 1966, 5/6, s. 1154–1771; E. Chlebus, *Dawne introligatorstwo warmińskie – stan badań i postulaty badawcze*, w: *Jubilaeum Warmiae et Bibliothecae. Wybrane zagadnienia dotyczące 550. rocznicy przyłączenia Warmii do Polski i 450. rocznicy istnienia Biblioteki „Hosianum”*, red. T. Garwoliński, Olsztyn 2016, s. 84–105.

¹⁸ S. Achremczyk, A. Szorc, *Braniewo*, Olsztyn 1995, s. 177–178. W tej pozycji także charakterystyka organizacji handlu w dawnym Braniewie: s. 122–138.

¹⁹ Ibidem, s. 176.

²⁰ E. Chlebus, op. cit., s. 91, z powołaniem się na: J. Bender, op. cit., s. 425.

warzyńskich, na co w 1606 r. powoływał się Treter, pisząc: „za jego mości księdza biskupa nominata krakowskiego już się to beło wniosło, żeby żaden bibliopola gdański albo królewiecki *extra nundinas*, w które każdemu wolno towary swoje przedawać, nie mógł po miasteczkach ksiąg przedawać”.

W 1609 r. pijany Hans awanturował się w kościele i w konsekwencji trafił do więzienia. Treter, sam już chory, wstawiał się za nim do biskupa Rudnickiego, poświadczając zarazem swe bliskie relacje z młodszym Bretnerem (nazywał bibliopolę swym „kmiotrem”, bo w tym samym roku trzymał do chrztu syna Tobiasa)²¹. Jego i Bretnera drogi często się zresztą na Warmii przecinały. W 1608 r. Treter wzmiankował takie spotkanie w liście do Rudnickiego: „Przed Heilsperkiem potkał mnie Tobias introligator, jadąc do Resla do Waszej Miłości mego Miłościwego Pana: i dał mi sprawę, że listy do mnie posłał, w których ma być suplikacyja do Waszej Miłości swego Miłościwego Pana, w sprawie tej, którą ma z bibliopolą gdańskim. Pewna jest, że ten zły człowiek, *Calvinista mendax*, barzo wichrzy, hydząc Tobiasa”²².

Wstawiennictwo z 4 listopada 1609 r. to przedostatni list Tomasz Tretera w zbiorze jego korespondencji przechowywanym w Archiwum Archidiecezji Warmińskiej (ostatni oprawiony w poszycie list kustosza do Rudnickiego nosi datę 4 grudnia 1609 r.). Zwracając się do biskupa w liście z 4 lutego następnego roku (dziś w BCz), Treter przeproszał, „iż sam swą ręką” pisać nie może i prosił o błogosławieństwo²³. Zmarł tydzień później, 11 lutego 1610 r.

Zasady edytorskie

Listy opracowano, opierając się na instrukcji *Zasady wydawania tekstów staropolskich. Projekt* (Wrocław 1955) dla tekstów nowożytnych, wydań typu B, s. 92–100.

Podjęto następujące decyzje szczegółowe:

- rozwinięto skróty utartych tytułów (np. *W. M.* → *Wasza Miłość*, choć *M.* mogło też oznaczać *Mość*, *Je Mci* → *jego mości*, *Dne* → *Domine*);

²¹ J. Bender, op. cit., s. 426.

²² Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie, rkps D 62, k. 49rec.

²³ BCz, rkps 1625, k. 907rec.

- zmodernizowano pisownię nosówek (*wzglendem* → *względem*, *wystempek* → *występek*), ujednocając także beznosówkową (*syē*) i nosówkową (*syę*) pisownię zaimka → *się*;
- pozostawiono *raczet*, *beła*, *rozmarzeta*;
- ujednolicono pisownię liter diakrytyzowanych;
- zmodernizowano pisownię wielkich i małych liter (np. konsekwentnie wprowadzając wielkie litery w zwrotach do adresata, a polskie przymiotniki odmiejscowe pisząc małymi);
- zmodernizowano obocznie występujące *l* i *ł* w miejscu dzisiejszego *ł*;
- zrezygnowano ze zmiękczonej pisowni *l* (*bibliopolia* → *bibliopola*, *liudziom* → *ludziom*), zwłaszcza że w listach poświadczona jest także pisownia bez zmiękczenia;
- zmodernizowano pisownię łączną i rozdzielną: *kilka kroć* → *kilka-kroć*, *nyebeł* → *nie beł*;
- cząstkę *-by* transkrybowano łącznie po wyrazach porównawczych ze spójnikiem (*jeśliby*), a rozdzielnie z przysłówkiem (*lepiej by*);
- zmodernizowano pisownię spółgłosek dźwięcznych i bezdźwięcznych, także w przymiotniku *braunsperski* (występującym w auto-grafie również w pisowni z *b*: *braunsperska*);
- wyrazy łacińskiego pochodzenia, które w tekście funkcjonują jako niewątpliwe zapożyczenia, podano w spolszczonej ortografii (*appetit* → *apetyt*; *consideratia* → *konsyderacja*). Imiona Bretnerów pozostawiono w ich rodzimych formach (*Hans*, *Tobias*);
- we fragmentach łacińskich rozwinięto bez oznaczania oczywiste abrewiacje, *j* transkrybowano jako *i* (*Junii* → *Iunii*), ujednolicono pisownię wielkich liter w zwrotach do adresata;
- zmodernizowano interpunkcję;
- łacińskie sformułowania zawarte w listach zaznaczono kursywą i przetłumaczono w przypisach.

1

Illustrissime Princeps et Domine,
Domine et Patrone Colendissime²⁴,

Tobias, introligator braunsperski, prosił mię wielce o przyczynę do Waszej Miłości mego Miłościwego Pana o zniesieniu handlu

²⁴ Jaśnie Wielmożny Książę i Panie, Panie i Najczcigodniejszy Patronie.

bibliopolów cudzych w biskupstwie, którzy mu wielką szkodę czynią. Za jegomości księdza biskupa nominata krakowskiego²⁵ już się to było wniosło, żeby żaden bibliopola gdański albo królewiecki *extra mundinas*²⁶, w które każdemu wolno towary swoje przedawać, nie mógł po miasteczkach ksiąg przedawać; co się tym względem czyniło, że też oni bronią braunsburskim ludziom ksiąg przedawać u siebie. Bęła też i ta konsyderacyja²⁷, że *in istis particularibus venditionibus libros haereticos tacite vendebant*²⁸. Tobiasowi zaś się było rozkazało, że jeśliby zabronienie jakie tego się dziać miało, aby on tak *scholastica*, jako i *ecclesiastica*, zwłaszcza *postillae, Bibliae et similia*²⁹, zawsze miewał. Co też on czyni, że ma zawsze księgi takowe. Ale kiedy do którego miasteczka w biskupstwie przyjedzie, tedy *propter praeventionem aliorum*³⁰, którzy kilkakroć w roku do miasteczek jeżdżają, ksiąg swoich odbywać³¹ nie może. Lepiej by katolikowi i poddanemu Waszej Miłości tego zysku życzyć, ile się mnie zda. Wszakże jako *rogatus*³² piszę i proszę, abys Wasza Miłość mój Miłościwy Pan w to wejrzeć raczeł. Którego się łasce uniżenie zalecam, zdrowia dobrego i pociech wszelakich od Pana Boga życząc.

*Datum apud Ecclesiam Varmiensem, die 16. Iunii Anno Domini 1606. Illustrissimae et Reverendissimae Celsitudinis Vestrae humillimus servitor Thomas Treterus custos Varmiensis manu propria*³³.

BCz, rkps 1628, k. 363rec. (na verso karty adres; ślad czerwonego podkładu woskowego).

²⁵ Chodzi o księdza biskupa nominata krakowskiego Piotra Tylickiego (1543–1616), biskupa warmińskiego w latach 1600–1604, późniejszego biskupa kujawskiego, a następnie krakowskiego.

²⁶ Oprócz dni targowych.

²⁷ Konsyderacyja – myśl, obawa (łac. *consideratio*).

²⁸ Podczas tych poszczególnych jarmarków sprzedawali po kryjomu heretyckie książki.

²⁹ Tak książki szkolne, jak i kościelne, zwłaszcza postylle, Biblie i podobne.

³⁰ Z powodu uprzedzenia przez innych (ubiegnięty przez innych).

³¹ Odbywać – sprzedawać.

³² Poproszony.

³³ Dane w kościele warmińskim, dnia 16 czerwca Roku Pańskiego 1606. Waszej Jaśnie Wielmożnej i Najczcigodniejszej Wysokości najpokorniejszy sługa Tomasz Treter, kustosz warmiński, ręką własną.

2

Illustrissime Princeps et Reverendissime in Christo Pater
et Domine, Domine et Patrone Colendissime³⁴,

Tobias Bretner, introligator braunsburski, kmotr³⁵ mój, prosił mnie o przyczynny list³⁶ do Waszej Miłości mego Miłościwego Pana za ojcem jego; któremu się przydało, że upiwszy się gorzałką poranu w niedzielę i zszedwszy za procesyją, gdy go wiatr owionął, na kazaniu bywszy, gdy go sen i gorzałka rozmarzela, nieco począł był mówić, *interturbando*³⁷ kaznodzieję. Rada braunsburska kazała go z kościoła wyprowadzić; i kiedy otrzeźwiał, wsadzono go do więzienia, w którym był trzy dni i trzy nocy, pokutując za występki. Teraz, iż jest pozwany od Waszej Miłości swego Miłościwego Pana, jedzie do Heilsperku³⁸. Jako *insolentia*³⁹ jego karanja godna, tak z drugiej strony ponieważ *mentis compos*⁴⁰ nie był, godzi się, aby się też miłosierdzie jemu pokazało; zwłaszcza że już pokarany był więzieniem.

Proszę tedy unizenie Waszej Miłości mego Miłościwego Pana, abyś się miłościwie z nim obchodzić raczeł. Nie będzie mu się chciało więcej w kościele bajać. Jam mu też dał niezłą łacinę⁴¹ i obiecał się tego więcej nie dopuszczać. Łaskę tę jemu pokazaną Waszej Miłości mego Miłościwego Pana odśługować zawsze będę, Pana Boga prosząc, aby w dobrem zdrowiu Waszą Miłość naszego Miłościwego Pana długo szczęśliwie chować raczeł.

Ja tak się łatom, jako mogę, z strony zdrowia⁴². Słabość jednak jeszcze jest, chociaż apetyt kęs przystępuje. *Sed fiat in omnibus voluntas Dei*⁴³.

³⁴ Jaśnie Wielmożny Książę i Przewielebny Ojciec i Panie w Chrystusie, Panie i Najczcigodniejszy Patronie.

³⁵ Kmotr – tu: ojciec dziecka chrzestnego.

³⁶ Przyczynny list – list wstawienniczy.

³⁷ Przeszkadzając.

³⁸ Lidzbark Warmiński (niem. Heilsberg).

³⁹ Przewina, występki.

⁴⁰ Przy zdrowych zmysłach.

⁴¹ Dał łacinę – złązał, udzielił reprimendy.

⁴² Się łatom... z strony zdrowia – leczę się.

⁴³ Lecz niech we wszystkim będzie wola Boża.

*Datum apud Ecclesiam Varmiensem 4. Novembris 1609.
Illustrissime et Reverendissime Celsitudinis Vestrae humillimus servitor
Thomas Treterus custos Varmiensis manu propria*⁴⁴

Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie, rkps D 62, poz. 58 (na verso karty adres; pionowo w stosunku do adresu notatka: *X. Custos Varmiensis*; obok zachowana pieczęć sucha).

Bibliografia

- Achremczyk S., Szorc A., *Braniewo*, Olsztyn 1995
- Barwiński E., Birkenmajer L. A., Łoś J., *Sprawozdanie z poszukiwań w Szwecyi dokonanych z ramienia Akademii Umiejętności przez Eugeniusza Barwińskiego, Ludwika Birkenmajera i Jana Łosia*, Kraków 1914
- Bender J., *Geschichte des braunsberger Buchhandels und Bücherdrucks in früherer Zeit bis gegen Ende des vorigen Jahrhunderts, nebst bibliographischen Notizen über die in Braunsberg erschienen Bücher*, „Der neuen Preussischen Provinzial-Blätter dritte Folge”, 10, 1865, s. 421–478
- Bielak A., *Dwa nowo odnalezione Tretariana*, „Pamiętnik Literacki”, 3, 2021, s. 279
- Bielak A., *Nowo odnaleziony autograf Tomasza Tretera: notatnik z projektem księgi emblematów*, „Terminus”, 34, 2021, 3, s. 259–307
- Bielak A., *„Symbolica vitae Christi meditatio” Tomasza Tretera jako siedemnastowieczna realizacja emblematycznych medytacji: źródła graficzne i zamysł zbioru*, „Terminus”, 20, 2018, 4, s. 411–462
- Brocki E., *Wiadomość o życiu i pismach Tomasza Tretera kanonika warmińskiego*, „Przegląd Galicyjski”, 1, 1821, s. 87–96, 159–168
- Chlebus E., *Dawne introligatorstwo warmińskie – stan badań i postulaty badawcze*, w: *Iubilaeum Warmiae et Bibliothecae. Wybrane zagadnienia dotyczące 550. rocznicy przyłączenia Warmii do Polski i 450. rocznicy istnienia Biblioteki „Hosianum”*, red. T. Garwoliński, Olsztyn 2016, s. 84–105
- Chrzanowski T., *Działalność artystyczna Tomasza Tretera*, Warszawa 1984
- Chrzanowski T., *Uzupełnienia do biografii Tomasza Tretera*, „Rocznik Historii Sztuki”, 15, 1985, s. 129–162
- Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*, t. 4: *Pomorze*, oprac. A. Kawecka-Gryczowa, K. Korotajowa, Wrocław 1962

⁴⁴ Dane w kościele warmińskim, dnia 4 listopada 1609. Waszej Jaśnie Wielmożnej i Najczcigodniejszej Wysokości najpokorniejszy sługa Tomasz Treter, kustosz warmiński, ręką własną.

- Grimm H., *Die Buchführer des deutschen Kulturbereichs und ihre Niederlassungsorte in der Zeitspanne 1490 bis um 1550*, „Archiv für Geschichte des Buchwesens”, 7, 1966, 5/6, s. 1154–1771
- Gruchot H., *Zur Geschichte der Braunsberger Buchdruckerei*, „Jahresbericht über das Königliche Gymnasium zu Braunsberg”, 1890, s. 1–28
- Jarczykowa M., *Czytelniczy obieg korespondencji staropolskiej*, w: *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*, t. 1: *Stulecia XV–XVII*, red. P. Borek, M. Olma, Kraków 2011, s. 381–393
- Jarczykowa M., *Korespondencja i literatura okolicznościowa w kręgu magnaterii Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Katowice 2019
- Jarczykowa M., *Z problemów edytorstwa staropolskiej korespondencji*, w: *Przestrzenie kultury i literatury. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Krystynie Heskowej-Kwaśniewicz na pięćdziesięciolecie pracy naukowej i dydaktycznej*, red. E. Gondek, I. Socha, B. Pytlos, Katowice 2012, s. 489–498
- Jurkowlaniec G., *Sprawczość rycin. Rzymska twórczość graficzna Tomasza Tretera i jej europejskie oddziaływanie*, Kraków 2017
- Mejor M., *Epistolografia renesansowa (uwagi wstępne)*, w: *Listowne Polaków rozmowy. List łacińskojęzyczny jako dokument polskiej kultury XVI i XVII wieku*, red. J. Axer, J. Mańkowski, Warszawa 1992, s. 5–12
- Mroczek K., *Tytułatura w korespondencji staropolskiej jako problem stosunku między nadawcą a odbiorcą*, „Pamiętnik Literacki”, 69, 1978, s. 127–148
- Mroziewicz K., „*Regum Poloniae icones*” Tomasza Tretera ze zbiorów Biblioteki Królewskiej w Sztokholmie i szwedzkie wątki w losach serii, „*Folia Historiae Artium. Seria Nowa*”, 15, 2017, s. 25–34
- Perlakowski A., *Listy staropolskie jako źródło historyczne. Przypadek czasów saskich*, w: *Listy jako wyzwanie dla edytora*, red. J. S. Gruchała, Kraków 2019, s. 25–44
- Treter T., *Symboliczne medytacje nad życiem Chrystusa*, wstęp i tl. A. Treter, Warszawa 2020
- Umiński J., *Zapomniany rysownik i rytownik polski XVI w., ks. Tomasz Treter i jego „Theatrum virtutum D. Stanisłai Hosii”*, „*Collectanea Theologica*”, 13, 1932, 1–2, s. 13–59
- Włodarski M., *Dwa wieki kulturalnych i literackich powiązań polsko-bazylijskich, 1433–1632*, Kraków 2001

Tomasz Treter's Letters to Bishop Szymon Rudnicki Regarding Hans and Tobias Bretner – Bookbinders and Booksellers from Braniewo (1606, 1609)

The central part of the article is an edition of two letters written by Tomasz Treter (1547–1610) to Szymon Rudnicki, Bishop of Warmia. The letters are stored in the Archives of the Warmian Archdiocese in Olsztyn and in the Princes Czartoryski Library (a branch of the National Museum in Cracow). In these letters, Treter pleaded the cause of the booksellers and bookbinders from Braniewo, Hans and Tobias Bretner; thus, they are an archival source which can shed light on the history of books in Warmia. As indicated in the introduction to the letters, they reveal, among other things, the behind-the-scenes measures taken by Warmian booksellers, who fought against competition from Gdańsk and Königsberg merchants, and they list the types of publications for which the Bretners wanted to maintain a commercial monopoly. Treter's letters also shed light on the author's network of social connections – a Warmian canon, draughtsman, engraver, and writer who remained in the service of Cardinal Stanislaus Hosius for many years.

Justyna Kiliańczyk-Zięba pracuje w Katedrze Edytorstwa i Nauk Pomocniczych Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego. Jest historykiem dawnej literatury i książki. Szczególnie interesuje ją edytorstwo tekstów dawnych, emblematyka i staropolska literatura popularna. Prowadzi badania nad tekstami i książkami, np. dawnymi bestsellerami i produkcją krakowskich drukarni XVI i XVII w.

Justyna Kiliańczyk-Zięba works in the Chair of Editorship and Auxiliary Sciences of the Faculty of Polish Studies of the Jagiellonian University. She is a historian of early literature and books, particularly interested in editing old texts, emblematic and Old-Polish popular literature. She researches texts and books, such as old bestsellers and the production of Cracow printing houses of the sixteenth and seventeenth centuries.

E-mail: justyna.kilianczyk-zieba@uj.edu.pl